

recenzije

Jürgen Habermas: *Rascijepljeni Zapad*

RABIC I ECLD, Sarajevo 2010.

S NJEMAČKOG PREVEO – Sulejman Bosto

RECENZIRA – Abdurahman Ljevaković

Pravni fakultet u Sarajevu

abdurahman87@hotmail.com

Pod zajedničkim naslovom *Rascijepljeni Zapad* (*Der gespaltene Westen*) Jürgen Habermas sabrao je i objedinio nekoliko svojih tekstova i razgovora koji su već ranije (osim osmog teksta) ugledali svjetlost dana u nekim svjetskim časopisima. Na taj je način i sam prihvatio široko rasprostranjen (često i opravdan) običaj da se kraći objavljeni radovi i razgovori prikupe, organiziraju i na jednom mjestu izdaju kao knjiga.

Objavljivanje ovog zbornika članaka na bosanskom jeziku ima više-struk značaj. Pored nekoliko objavljenih prijevoda Habermasovih knjiga na bosanskom jeziku, izvrstan prijevod profesora Sulejmana Boste omogućio je širem krugu čitatelja da se neposredno upozna s jednim od najvećih suvremenih njemačkih filozofa.

Knjiga je podijeljena na četiri podnaslova (*Poslije 11. septembra, Glasovi Evrope u višeglasnosti njezinih nacija, Pogledi na jedan kaotičan svijet i Kantov projekt i rascijepljeni Zapad*) i u svojoj tematskoj raznovrsnosti i širokom rasponu misli sadrži optimističnu sliku Europe, razmatranu u duhu i viziji konstitucije Kantova projekta svjetskog građanskog poretka, zbog čega Habermasa svrstavamo u krug onih kozmopolitski orijentiranih mislilaca poput Jacquesa Derride, Ulricha Becka i drugih.

Okvir Habermasova analitičkog zahvata, unutar kojeg sagledava stanje i tendencije kretanja sadašnje politike Zapada, Europske unije i UN-a, u osnovi sadrži riskantnost da se o njemu piše parcijalno i fragmentarno, *pars pro toto*, uzdižući onog uzgrednog u nečijem djelu na razinu cjelovitog i bitnog. Ipak se ova riskantnost može izbjeći ako se aspekt shvati kao dio i čimbenik cjeline, uzimajući u obzir širi misaono-teorijski kontekst karakterističnog Habermasova duhovnog i metodskog 'položaja'. Onima koji su upućeni u Habermasovu teoriju deliberativne demokracije jasno je da Habermas u svom promišljanju aktualnih svjetskih političkih i pravnih problema zapravo polazi od svoje etike diskursa koja predstavlja misaono ishodište i utemeljenje njegove deliberativne demokracije. Etika diskursa zapravo je kognitivistička etika u tradiciji Kanta, Apela, Tugendhata i Rawlsa koja inzistira na analogiji normativne ispravnosti i deskriptivnog pojma istine. Tu ideju najbolje iskazuje Kantov kategorički imperativ prema kojemu važenje normi ovisi o njihovoj *poopćivosti*.¹

U prikazu što slijedi naglasit ćemo ona mjesta u knjizi za koja smatramo da izražavaju autentična Habermasova stajališta.

Već u prvom pasusu predgovora Habermas iznosi svoje stajalište o *normativnom rascjepu* Zapada: “Zapad nije rascijepila opasnost međunarodnog terorizma nego politika sadašnje administracije Sjedinjenih Američkih Država koja ignorira međunarodno pravo, marginalizira Ujedinjene nacije i prihvaća raskid s Evropom”. Obrazlažući svoj stav, Habermas navodi paradigmatički primjer takve političke realnosti pozivajući se na ratnu američku politiku: “Ne zavaravajmo se: normativni autoritet Amerike leži u ruševinama. Ni jedan od dva uvjeta za pravno legitimirani angažman vojne sile nije bio ispunjen: ni situacija samoodbrane od aktualno ili neposredno predstojećeg napada, niti ikakva autorizirana odluka Vijeća sigurnosti prema Poglavlju VII Povelje UN. (...) Danas normativno neslaganje cijepa sam Zapad” (str. 35-36).

U tom normativno-dekonstruktivističkom razumijevanju aktualne svjetske politike Habermas se zalaže za uspostavljanje “univerzalističkog diskursa prava i morala” kojeg u strogom smislu definira kao “egalitarni individualizam umnog morala koji zahtijeva uzajamno priznavanje u smislu jednakog poštovanja svakoga” (str. 30-31). U izvjesnom smislu i Habermas s pojmom ‘univerzalizma’ anticipira nužnu uspostavu poopćivosti pravnih i moralnih temelja liberalnog poretka. Iako se ne zaustavlja samo na ovim primjerima, zbog ekonomičnosti prikaza dužni smo osvrnuti se i na druge važne momente Habermasovih stavova.

Razmatrajući problem globalnog terorizma, Habermas pregnantno zaključuje kako je rušenje tornjeva Manhattana imalo zapravo simboličku moć u naglašenoj patriotskoj euforiji (povećan postotak prodaje zastava poslije 11. rujna dovoljno govori o tome), koja sa svoje strane povlači za sobom imaginarnu središnju mjesnu vrijednost tog moćnog utjelovljenja Manhattana. U razgovoru kojeg je vodila Giovanna Borradori, Habermas konstatira: “O 11. septembru se možda može govoriti kao o prvom svjetskohistorijskom događaju u strogom smislu: sudar, eksplozija, polagano urušavanje – sve što tu na nestvaran način više nije bilo Hollywood nego užasna realnost, dogodilo se doslovno pred očima svjetske javnosti” (str. 13). Iako izuzetno kritičan spram svih formi fundamentalizama, Habermas korijen nastanka fundamentalizma ne označava jednostrano, nego u tome vidi mnogo šire motive: “Prema drugim kulturama koje svoj profil zahvaljuju činjenici da su obilježene jednom od velikih religija, Zapad se odnosi samo tako da u tim kulturama potpiruje banalnu neodoljivost jedne materijalistički nivelirajuće kulture potrošačkih dobara. Dodajmo i to: sve dok ljudska prava svodi samo na eksport tržišnih sloboda, a u svojoj vlastitoj kući dopušta neomećtanu neokonzervativnu podjelu rada između religijskog fundamentalizma i ispraznog sekulariziranja, Zapad se faktički prezentira u normativnom

obliku koji nema supstancije” (str. 19). Ovaj važan moment kasnije će Habermasu pomoći da u tekstu *Šta znači rušenje spomenika* konkretizira svoj pojam ‘univerzalizma’ u direktnu konstelaciju odnosa unilateralne političke moći koju zastupa Zapad spram liberalnih ciljeva koje promovira kao najstarija demokracija: “Univerzalistička jezgra demokracije i ljudskih prava upravo jest u tome što zabranjuje njihovu unilateralnu realizaciju ognjem i mačem” (str. 41).

Europski identitet ili quo vadis Europa?

U drugom podnaslovu *Glasovi Evrope u višeglasnosti njezinih nacija*, Habermas objavljuje tekst koji potpisuje s još nekoliko eminentnih europskih mislilaca, između ostalih i Derridom. U tekstu *15. februar ili: šta povezuje Evropljane* Habermas u europskim demonstracijama protiv rata u Iraku vidi inicijativu koja će mu omogućiti da europsku javnost vidi kao obilježje europskog identiteta: “Stanovnici evropskih zemalja moraju svoje nacionalne identitete takoreći ‘nadgraditi’ i proširiti za evropsku dimenziju” (str. 50). Iako pomalo profetski naglašen, ovaj tekst unosi značajne promjene u reviziranju evropske povijesti na temelju čega predlaže i revitaliziranje evropskog ethosa na putu ka kozmopolitskom poretku. Da ovaj prikaz međutim ne ostane samo na razini panegirika, objavit ćemo stav Henninga Ottmanna, profesora političkih znanosti u Münchenu, koji Habermasovu tvrdnju da postoji nešto poput europske javnosti proglašava čistom iluzijom.²

U tekstu koji se tematski nadovezuje na prethodni, Habermas nudi realističniju sliku zasnivanja evropske pripadnosti: “Doduše, na pitanje da li postoji nešto kao europski identitet danas se mora negativno odgovoriti” (str. 85). Međutim, na ovom mjestu Habermas ustanovljava da je pogrešno pitati postoji li nešto poput evropskog identiteta, nego je pravo pitanje ono koje nadilazi razinu nacionalne svijesti i smješta je u strukturu građanske solidarnosti. Iako svjestan duboke snage nacionalne svijesti, u otvorenosti nacionalnih arena jednih prema drugima Habermas vidi klicu zajedničkog političkog obrazovanja mišljenja i volje o europskim temama.

² – Vidi: H. Ottmann, “Quo vadis, Europa” (prev. Tomislav Martinović), u: (*Politička misao*, Zagreb, Vol. XLII, 2004, br. 4, str. 38): “Takva javnost postoji, u najboljem slučaju, u zametcima. Mediji nisu europski, zanemare li se rijetki iznimci kao Financial Times, European Voice ili njemačko-francuski kulturni kanal ARTE. Na europskim su izborima europske teme i

europski problemi marginalni. Bira se prema nacionalnim izbornim postupcima koji se uopće ne mogu međusobno uspoređivati (Engleska bira prema većinskom izbornom pravu, Njemačka prema zemaljskim listama). Europski se izbori održavaju bez europskih stranaka i koriste za nacionalne teme. Vrlo je slabo zanimanje pučanstva za europske teme”.

Kantov projekt i rascijepljeni Zapad

Na ovom mjestu Habermas rehabilitira Kantov nacrt “svjetskog građanskog stanja” i kontekstualizira ga u postnacionalnu sferu jednog svjetskog društva. U tom se kontekstu suočavaju dvije pravne i političke tradicije Immanuela Kanta i Carla Schmitta koji glavnu raspravu vode upravo oko potpune *juridifikacije* međunarodnih odnosa ili *etiziranja* koje određuje supersila.

Središnje je pitanje Kantovih idealista i Schmittovih realista “pitanje da li je u odnosima između nacija uopće moguća pravda” (str. 130), u čemu sâm Habermas vidi historijsku ulogu koju ima SAD sa svojim internacionalizmom kao ključnu prijelomnu točku na kojoj međunarodno pravo evoluiralo k “svjetskom građanskom stanju”. Iako duboko svjestan ograničene moći filozofije oko ovog pitanja, prepuštajući ga pravnicima i politolozima Habermas želi prije svega Kantovu ideju svjetskog građanskog stanja osloboditi pojmovnog spajanja s konkretnim oblikom svjetske republike i na taj način evidentno učiniti korak više k filozofskom poimanju pravnih i političkih alternativa u rješavanju postavljenih problema.

Ključnu tezu koju Habermas iznosi referirajući se na Kantovo učenje o pravu jest da se u preoblikovanju međunarodnog prava kao prava *državâ* u svjetsko građansko pravo kao pravo *individua* gubi i posljednji rezervat samovolje koja je igrala veliku ulogu u izvanpravnom formiranju konačne političke moći: “Kant koncipira trajni svjetski mir kao implikaciju potpune juridifikacije međunarodnih odnosa” (str. 160).

I sâm Kant međutim, svjestan kompleksnosti svjetskog društva koja se manifestira u nivelirajućoj tendenciji vlasti, takvu ideju svjetskog građanskog prava ubrzo mijenja u ideju *saveza* naroda. Habermas sažima Kantove ideje u realističke tokove gdje takva ideja poprima sasvim drukčije, pomalo humoristične konture: “Ipak, paralizirajuće stanje jednog svijeta koji je opsjednut nasiljem dovoljan je razlog da se rugamo snovima jednog vidovnjaka” (str. 161). Habermas pored toga upozorava na eksplozivnu snagu nacionalizma u 19. stoljeću koja Kantovim univerzalističkim postavkama teorije morala i teorije prava predstavlja nepremostivu prepreku.

Ipak osnivanjem Društva nacija i potpisivanjem Briand-Kellogova pakta 1928. godine Habermas polaže realna uvjerenja da Kantov pokušaj osnivanja kozmopolitskog pravnog stanja putem definitivnog pravnog isključivanja rata dopijeva na dnevni red praktične politike. Ali skorašnji svjetski rat, masovni zločini i uništenje europskih Židova signalizirali su drukčije stanje od očekivanog.

Odnoseći se suspektно prema bipolarnom svijetu u kojem se otvorio ponor između normi i činjenica, kako će kasnije ustvrditi analiziranjem ambivalentne prirode hladnog rata, Habermas Povelju UN-a iz 1946. godine shvaća kao okvir za daljnju proizvodnju normi koja u sebi sadrži niz međunarodnopravnih inovacija koja se sankcionira na nadnacionalnoj razini. Aludirajući na političku autopercepciju subjekata međunarodnog prava,

Habermas u Povelji vidi poziv na konstruktivnu promjenu položaja država i njenih građana: "...skupa sa svojim građanima, one se sada mogu razumjeti kao konstitutivni nositelji politički ustrojenog svjetskog društva" (str. 180). Formulirajući alternativne vizije novog svjetskog poretka, Habermas detektira četiri moguće vizije:

- hegemonijalni liberalizam kao ambivalentna mješavina pokušaja konstitucionaliziranja međunarodnog prava i, s druge strane, njegovog instrumentaliziranja;
- neoliberalni dizajn deetatziranog društva svjetskog tržišta kao svjetski privatni poredak kojeg je konstitucionalizirao globalni tržišni promet;
- postmarksistički scenarij rastrojene imperijalne moći i
- antikantovski projekt državnih uređenja na velikim područjima.

Iako na ovom mjestu nije moguća šira elaboracija ovih verzija novih svjetskih poredaka, zanimljivo je na kraju navesti Habermasovo bavljenje Schmittovim argumentima koji se oslanjaju na četvrtu navedenu verziju. Habermas Schmittovu argumentaciju pozicionira politički, odnosno socijalno-ontološki nasuprot Kantovoj juridifikaciji političke moći. S druge strane, Schmittovo opovrgavanje "diskriminirajućeg pojma rata" i osporavanje bilo kakvog legalnog pacifizma, konzekventno tome i razlikovanje legalnih i ilegalnih ratova, Habermas će nazvati operiranjem s dinamično-ekspresivnim pojmom moći koji je ušao u postmoderne teorije.

Pored toga što je svoju suštinsku filozofsku poziciju izgradio kroz promišljanje etike diskursa, javnog mnijenja i teorije komunikacijskog djelovanja, Habermasov zbornik članaka *Rascijepljeni Zapad* predstavlja krupan korak u pravcu promišljanja najtežih filozofskih problema današnjice, daje radikalnu analizu stanja odnosa moći i prava i na taj način potvrđuje Habermasov status i ugled suvremenog mislioca filozofsko-političkog diskursa.